

MIHAI DRĂGĂNESCU: MUNCA ȘI PERSPECTIVELE CIVILIZAȚIEI

Ana BAZAC

ana_bazac@hotmail.com

ABSTRACT. The paper is focusing on Mihai Drăgănescu's view about the specific and role of the scientific, technical and industrial revolutions within the modern social transformations

There are sketched the following aspects of the relationship between his conception about work and technology and his theory about the human knowledge and the perspectives of civilization: the modern scientific, technical and industrial revolutions as waves that support Marx's theory about the concordance between the productive forces and the relations of production, the specific of the human labour related to the changes in technique and science and its informational mark, the continuity and consistence between the ontological-epistemological works of Mihai Drăgănescu and his essays about the above-mentioned revolutions, labour and civilisation, the logic of his theory about the transition from the informational society to the society of consciousness, his insistence on his trust in culture, this one centred on science.

Captatio benevolentiae

În cele ce urmează este vorba, înainte de toate, de o lectură a lucrărilor lui Mihai Drăgănescu din perspectiva filosofiei sociale, concret, a teoriei celei de a doua revoluții industriale, așa cum s-a

constituit aceasta și în Occident și în Estul anilor 1960–70. Chiar dacă lucrări notabile din Est – ca aceea a lui Richta și colaboratorii¹, de exemplu – nu au fost citate de către Mihai Drăgănescu, imaginea sa a fost consonantă cu optimismul umanist existent atunci în întreaga bibliografie a temei. De asemenea, trebuie notat că acest optimism umanist – legat de posibilitățile deschise pentru om de către progresul galopant din tehnică și știință – adeverea, pentru mulți cercetători, inclusiv pentru autorul analizat aici –, paradigmele și logica teoriei lui Marx despre fundamentul relațiilor de producție în forțele de producție².

În acest sens, în lucrarea de față se trece în revistă concepția lui Mihai Drăgănescu despre muncă și tehnologie, pentru a evidenția reflecția sa asupra cunoașterii umane și a perspectivelor civilizației. Obiectivul este permis tocmai de firul care a legat, chiar dacă este vorba de o anumită discontinuitate, preocupări ale autorului de acum un sfert de secol cu acelea din ultimii ani.

Revoluțiile moderne în știință, tehnică, industrie

În ultimele decenii ale secolului trecut s-au conturat, după cum se știe, teorii ambițioase despre perspectivele omenirii pornind de la nivelul înalt al cuceririlor științifice și al aplicațiilor tehnice. S-a sesizat că era deja în curs de constituire un nou stadiu revoluționar al complexului știință-tehnică-aplicare (industrie), a doua revoluție industrială, și că acest stadiu aducea cu sine

¹ Vezi doar traduceri în limba română sau culegerile de texte reprezentative: Radovan Richta et al., *Civilizația la răscruce. Implicațiile sociale și umane ale revoluției științifice și tehnice* (1966), București, Editura Politică, 1970; Günter Friedrich și Adam Schaff (ed), *Microelectronica și societatea la bine și la rău* (raport către Clubul de la Roma) (1982), București, Editura Politică, 1984; *Noile tehnologii de vârf și societatea*, București, Editura Politică, 1983.

² Vezi și Ana Bazac, „În jurul problemei cauzelor structurante: ontologia gramsciană a forțelor de producție și teoria rarității la Sartre”, în volumul *Gramsci și Sartre. Mari gânditori ai secolului XX*, București, Editura Institutului de științe politice și relații internaționale, 2007, p. 97–113.

modificări la fel de importante în conceperea muncii și a relațiilor sociale³.

Mihai Drăgănescu a sintetizat aceste teorii în tabloul undelor de tipul Vasile Conta (teoria undulației universale):

– prima undă – compusă, cum vom vedea – corespunde perioadei 1600–1900⁴ și este formată din patru revoluții: 1. prima revoluție în știință (newtoniană), 2. revoluția tehnică bazată pe mecanică, 3. prima revoluție industrială⁵, 4. revoluția tehnico-științifică bazată pe magnetism;

– a doua undă – și ea compusă – corespunde perioadei 1900–2030 și este, și ea, formată din patru revoluții: 1. a doua revoluție în știință (cuantică și relativistă), 2. revoluția științifică și tehnică contemporană bazată pe automatizarea clasică și materiale sintetice, 3. noua revoluție industrială (a doua) bazată pe microelectronică și informatică, 4. revoluția științifico-tehnică bazată pe biologie și pe biochimie⁶;

– a treia undă – neprecizată încă – corespunde perioadei ce începe prin 2000⁷.

Se observă continuitatea și, în același timp, specificul, deci discontinuitatea dintre unde, ca și dintre procese. La fel – că după revoluția din știință urmează două revoluții tehnologice, întrerupte de o revoluție industrială. La fel – că revoluția industrială ocupă locul al treilea în fiecare ciclu – ceea ce face evidentă distincția

³ Mihai Drăgănescu, *A doua revoluție industrială*, București, Editura Tehnică, 1980.

⁴ Criteriul este – fără a fi aici nici un fel de europocentrism, sau euroatlantocentrism – modernizarea/apariția modernității în planul științei și forțelor de producție, iradiate din occidentul Europei secolelor XVII și în continuare.

⁵ Care este industrializarea *forței*, fiind epoca mecanicii, termodinamicii și electrotehnicii, Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, București, Editura Politică, 1987, p. 61.

⁶ A doua revoluție industrială este aceea a industrializării *informației*, a inteligenței artificiale și a biotehnologiilor, fiind epoca microelectronicii, informaticii și biologiei, *Informatica și societatea*, p. 61.

⁷ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, București, Editura Politică, 1987, p. 58–59.

dintre prima și a doua revoluție industrială – și că, la sfârșitul fiecărui interval se formează o nouă revoluție tehnologică ce reflectă „maturizarea mai târzie a unor consecințe ale celor trei momente anterioare din interval.

Legat de acest tablou, Mihai Drăgănescu a replicat și punctelor de vedere care erau interesate de consecințele proceselor din știință și tehnică asupra raporturilor de producție și organizării sociale. Astfel, dacă sistemul capitalist apare conexas cu prima revoluție industrială, „revoluția socialistă apare la sfârșitul (acesteia) și la începutul celei de a doua”⁸. Autorul nu a fost însă interesat să-și focalizeze cercetarea asupra acestor aspecte. Dar ele sunt cardinale. Tocmai deoarece revoluția socialistă nu a fost „sincron legată de noua revoluție industrială”⁹ – mai mult, apărând în țări slab dezvoltate, de tip periferic și semi-periferic –, deci tocmai deoarece nu au existat condițiile obiective (date de nivelul tehnic) pentru ca forța de muncă să nu fie constrânsă (inclusiv prin mijloace politice) să lucreze, a apărut „trădarea revoluției” (Troțki), fenomenul contradicțiilor interne ireconciliabile care a dus la eșuarea acelei prime încercări de rezolvare, la rândul său, a contradicțiilor ireconciliabile ale capitalismului.

Ca foarte mulți din acea perioadă, Mihai Drăgănescu a considerat drept proces ireversibil revoluția începută sub auspicii nefavorabile. Dar, în același timp, el a arătat două aspecte *sine qua non*: că „desăvârșirea revoluției socialiste” va fi legată de a doua revoluție industrială, și că întregul acest proces va avea un caracter global, va fi „un fenomen global”¹⁰. De asemenea, că numai „noile forțe de producție generate de a doua revoluție industrială creează baza materială a comunismului”¹¹.

Oricum, a insistat el, „Marx a legat un anumit tip de societate de baza ei economică, de relațiile de producție și de concordanța lor

⁸ *Ibidem*, p. 60.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 62. Dar vezi și Ana Bazac, Aristotle and the labour force. Aristotle's tradition in the present-day industrial revolution ideology, în *Revue roumaine de philosophie*, 1–2, 2004, p. 87–106.

cu forțele de producție, deci nu de tehnologie în mod direct, ci numai indirect¹². După cum, nu toate valurile tehnologice sunt revoluționare¹³.

Pe de altă parte, concordanța dintre forțele de producție și relațiile de producție trebuie văzută la scară globală, „datorită procesului fundamental de globalitate în lumea contemporană”¹⁴. Pe acest fond, local pot apărea devansări sau întârzieri în raport cu legea concordanței, deoarece există mai mulți factori, și nu doar cei tehnici sau ai forțelor de producție, pentru transformarea revoluționară socială.

De aceea, dacă și capitalismul de atunci era „un *capitalism influențat de socialism*, de existența țărilor socialiste”¹⁵, rezistența sa la schimbarea revoluționară sau putea să genereze „regimuri fasciste”, în timp ce adaptarea sa la noile forme de producție „înseamnă trecerea spre forme din ce în ce mai nete de socialism”¹⁶. În timp ce, dacă socialismul – ca urmare a celei de a doua revoluții industriale – „are șansa de a se transforma în comunism”, „nu există nici în acest caz o unică determinare în funcție de forțele noi de producție aduse de tehnologiile informaționale... este posibil... atât un *comunism sociouman*, dar și un *comunism tehnocontrolat*”¹⁷.

¹² Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 67.

¹³ *Ibidem*, p. 67–68.

¹⁴ *Ibidem*, p. 346. Și Mihai Drăgănescu a adăugat: „Fenomenul de globalitate a fost sesizat din punct de vedere teoretic, dar și cu consecințe practice, încă de Lenin când a constat că este posibilă revoluția socialistă în anumite verigi ale imperialismului *mondial*, că această revoluție trebuie să înceapă undeva chiar dacă nu acolo unde local sunt cele mai dezvoltate forțe de producție. În esență, socialismul este legat de o a doua etapă a industrializării în istoria omenirii, ca *fenomen global*, și în acest cadru legea concordanței este respectată”.

¹⁵ Să ne gândim – iar autorul a făcut-o și el – la caracteristicile de „stat social”, dezvoltate în primele decenii de după cel de-al Doilea Război Mondial.

¹⁶ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 349.

¹⁷ *Ibidem*, p. 349.

Munca și organizarea socială

Iată descrierea de către Mihai Drăgănescu a raporturilor dintre știință și tehnică și, pe de altă parte, muncă și civilizație, în lucrări apărute în anii 80 ai secolului trecut.

Pornind de la nivelul cunoașterii, deci al tehnicii, munca – „mod de acțiune al omului cu el însuși și cu uneltele pe care le-a creat social”, „operator existențial”, corespunzând noțiunii de praxis din filosofia materialismului dialectic și istoric¹⁸ și implicând și aspectul fizic și cel intelectual – a fost mult timp în istorie fragmentată, diferențiată. Munca intelectuală se desfășura fără unelte și consta mai degrabă în contemplare, adică în demersul rațional asupra lucrurilor pentru sesizarea principiilor ce guvernau relațiile sociale, obiectele și existența în general. Odată cu dezvoltarea modernității, adică odată cu prima revoluție industrială – ea însăși având la bază revoluțiile științifice din secolele XVII, XVIII și XIX, și revoluția tehnică din aceeași perioadă – munca intelectuală presupune din ce în ce mai mult dispozitive și materiale de laborator.

După cel de-al Doilea Război Mondial se răspândește la nivel de masă automatizarea, (ca „automatizare rigidă”¹⁹ ea este ultima etapă a primei revoluții industriale), iar o dată cu fenomenele revoluționare din știința și tehnica ce, în limbajul cercetătorilor occidentali, au generat ce-a de-a doua revoluție industrială, se manifestă „un fenomen nou, acela al constituirii unei societăți informatizate și automatizate în întregimea ei... orice muncă va presupune unelte informatice”²⁰.

Deoarece omul „a fost întotdeauna o creație a uneltelor sale” (iar „uneltele fac parte din cultura umană”), transformările din știință și tehnică cer și implică „re-inventarea” omului de către el însuși²¹. Determinarea acestui proces de către noile unelte informa-

¹⁸ Mihai Drăgănescu, *Spiritualitate, informație, materie. Eseuri*, București, Editura Academiei RSR, 1988, p. 20.

¹⁹ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, București, Editura Politică, 1987, p. 61.

²⁰ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 28–29.

²¹ *Ibidem*, p. 29.

tice va însemna „un spațiu mai mare creației sale culturale, deci muncii sale intelectuale și de gândire, îndreptate spre creșterea calității vieții nu numai pe plan economic și ecologic, ci și din punctul de vedere al varietății vieții și civilizației”²².

Această perspectivă optimistă este doar cadrul pentru analiza concretă, a fenomenului cel mai legat de cunoaștere, munca. Cu ajutorul noilor tehnologii, munca are o productivitate crescândă, problema este însă a înțelege și specificul muncii (în condiții noi) și modul de apreciere socială a muncii.

„Conștiința existențială naturală a omului este aceea care determină ca munca să fie un operator existențial, și nu numai o activitate necesară menținerii și reproducerii sale biologice”²³... „nu vom recunoaște decât omului proprietatea unui operator existențial care face legătura dintre conștiința sa existențială, în sensul ei filosofic cel mai profund, și munca sa”²⁴. Aceasta înseamnă că, spre deosebire de un automat, omul are un palier mental psihologic – și nu doar un simulacru de palier psihologic, ca acela al automatului prin comportamentul față de om²⁵ – prin care „vede” și leagă senzații, trăiri și creează. Omul este ceea ce în filosofie numim spontaneitate și libertate în coerența și continuitatea sa umană, iar Mihai Drăgănescu – „o mașină profund continuă” (spre deosebire de automatul care este o mașină discretă, discontinuă)²⁶.

Dacă muncitorul este „operatorul existențial complet”, înseamnă că munca sa presupune îmbinarea efortului fizic cu cel intelectual²⁷. Dar, cum munca este un fenomen și o categorie istoric determinate, îmbinarea însăși este istorică, iar perioade mari de timp oamenii care au muncit nu au fost operatori existențiali compleți, existând separarea dintre munca fizică și cea intelectuală. De aceea, definiția de mai sus corespundea, considera autorul, mai degrabă viitorului, căci pe atunci încă nu se depășise faza separării

²² Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 29.

²³ *Ibidem*, p. 35.

²⁴ *Ibidem*, p. 36.

²⁵ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 36.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 39.

dintre munca fizică și cea intelectuală. Dacă însă munca este sinonimă cu creația – indiferent ce unelte se folosesc și la ce nivel – și dacă și automatele îndeplinesc munci, ceea ce este specific muncii umane (și față de aceea a automatelor) este: „ceea ce inteligența artificială nu poate face atâta timp cât nu va fi o inteligență artificială vie, și anume să creeze și apoi să formalizeze o creație nouă pentru a o pune în aplicare și a-i da formă”²⁸. Ceea ce înseamnă că, dacă în perspectivă automatele vor prelua activitățile de rutină, „munca omului va avea în centrul ei producerea de automatizări și informatizări, precum și activitatea de cunoaștere și creație pe toate planurile”²⁹.

Dincolo însă de discuțiile filosofice despre muncă, important era să se înțeleagă ce este munca productivă, deoarece în funcție de aceasta avea loc și aprecierea muncii și evoluția întregului sistem economic.

Criteriile de la care a pornit Mihai Drăgănescu au fost cele ale lui Marx. Astfel, munca productivă este: a) înainte de toate, aceea care contribuie direct la principalele obiective ale unui sistem, sau ale unei etape a acestuia, iar „pentru o societate socialistă nedezvoltată din punct de vedere economic (în prima etapă a socialismului, în care se găsea și România³⁰), principalul obiectiv îl constituie dezvoltarea”³¹. Sau, mai târziu, calitatea vieții. Ca urmare, b) munca productivă era, în prima parte a socialismului, aceea în unitățile cu caracter productiv economic³², în timp ce în etapa a doua – aceea care contribuia la calitatea vieții³³, cuprinzând nu doar persoane care lucrau în modul de producție, ci și cele din modul de conducere, de inovare și de viață spirituală.

(O observație interesantă a fost aceea legată de munca în locuințe (casnică): deoarece contribuie la calitatea vieții, ea este productivă. „Munca lor creează valoare care ar trebui înscrisă în

²⁸ *Ibidem*, p. 48.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p.40.

³¹ *Ibidem*, p. 39.

³² *Ibidem*, p. 40.

³³ *Ibidem*, p. 41.

valoarea economică totală produsă de societate. Însă cum calitatea vieții presupune... și varietatea vieții, nimeni nu se va dedica exclusiv numai muncii casnice. În general, fiecare om al muncii va depune o muncă instituționalizată și o muncă neinstituționalizată, pe care societatea o va încuraja și o va recunoaște”³⁴.)

Înainte de a merge mai departe, este cazul să arătăm că, datorită faptului că Mihai Drăgănescu nu s-a ocupat de analiza socială, el a exclus din analiză concepte și aspecte relevate de bibliografia domeniului. Astfel, vorbind și de conceptul de clasă muncitoare, el a introdus și criteriul de a accepta „ideologia muncitorilor și contribuie la fundamentarea teoretică și practică a acestei ideologii”³⁵, pe baza argumentului că dacă nu ar fi așa, „ar însemna că cei care se ocupă numai de munca de conducere a clasei muncitoare, nemaifiind muncitori, să nu mai facă parte din clasa muncitoare, ceea ce ar fi, evident, absurd”³⁶. Nu era absurd decât din punct de vedere stalinist: în realitate, criteriile sociologice au evidențiat existența birocrățiilor, atât în capitalismul explicit cât și în „socialismul real”. Oare nu este cazul să arătăm aceasta, dat fiind că este vorba despre un moment aniversar? Noi credem că da, deoarece, dincolo de respectul acordat autorului numai prin considerarea sa integrală drept un interlocutor în cercetare, deci supus aceluiași cerințe științifice, observația de mai sus deschide drum reflecțiilor de psihologie și sociologie a cercetării. Probabil că, deși Mihai Drăgănescu și-a asumat teoria lui Marx – căci altfel nu ar fi scris despre muncă și civilizație, ci pur și simplu doar despre revoluția științifică și industrială – el a avut rezerve, ne-elucidate cu mijloace științifice deoarece s-a ocupat de altceva, față de fenomenele politice, deși, încă o dată, el a acceptat linia politică de modernizare a PCR ca integrată în logica modernizării și a progresului științific și tehnic. De aici a decurs, și nu din servilism, ideea că teoria și funcția de conducere s-ar suprapune: „Conducătorii și gân-

³⁴ *Ibidem*, p. 41.

³⁵ *Ibidem*, p. 42.

³⁶ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 42.

ditorii teoreticieni ai clasei muncitoare satisfac funcțiuni importante în sânul acestei clase³⁷. Nu, birocrația – conducătoare – nu este echivalentă cu teoreticienii în adevăratul sens al cuvântului (dar politrucii fac parte, evident, din birocrație), după cum nu este vorba de funcția birocrației în sânul clasei muncitoare, ci în afara acesteia, în societatea socialistă din secolul al XX-lea: deoarece nivelul tehnic era încă anterior celei de a doua revoluții industriale, birocrația politică a jucat rolul burgheziei din capitalismul explicit, acela de a constrânge economic (și politic) forța de muncă să muncească; desigur, pentru interese sociale, în primul rând, dar acestea nu se puteau realiza fără munca asiduă a forței de muncă.

Dincolo însă de acest aspect, Mihai Drăgănescu a insistat asupra faptului că schimbarea tehnologiei de la fizică (și în special mecanică) la fizico-informațională, ca una dintre cele mai mari mutații din istoria omenirii în domeniul mijloacelor de producție, deci pentru viața și munca omului³⁸, duce la o reorientare informațională a muncii³⁹. În acest cadru, nu putem limita înțelegerea muncii productive doar ca muncă fizică exercitată asupra unor obiecte fizice – analog modului în care fiziocrații criticați de Marx reduceau munca productivă doar la cea agricolă, respingând-o pe cea din industrie –, ci (și) ca muncă informațională⁴⁰. Mihai Drăgănescu a pledat pasionat pentru a se înțelege că informația „nu este suprastructură, ci parte integrantă a procesului de producție, ea devine componentă a unor bunuri materiale și reprezintă, în sine, un bun de producție sau un bun pentru satisfacerea nevoilor omului și societății”⁴¹. Prin evoluția unui asemenea proces, are și trebuie să aibă loc schimbări în bine a comportamentului uman, a modului de conducere, a vieții sociale.

Căci, într-adevăr, „munca pentru crearea sistemelor formale și punerea lor în funcțiune și munca pentru dezvoltarea tuturor

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem*, p. 44, 45.

³⁹ *Ibidem*, p. 46.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 50.

⁴¹ *Ibidem*, p. 51.

popoarelor lumii vor fi cele mai importante activități pe scară globală⁴².

Iar aceste tipuri de muncă vor fi depășit deja diferența dintre munca fizică și cea intelectuală⁴³: „fiecare pas în introducerea microelectronicii și informaticii, indirect prin mecanizare li automatizare sau direct în procesele informaționale din societate, reprezintă un pas în dezvoltarea forțelor de producție ale comunismului și, totodată, o contribuție la înlăturarea deosebirilor dintre munca fizică și munca intelectuală⁴⁴.

Ceea ce înseamnă și extinderea sferei a ceea ce se înțelege prin munca productivă. Dar tocmai tipul de societate – și nu al uneltelor – este cel care permite această extindere. În cadrul proceselor în plină manifestare: „un singur factor apare ca cert, iar acesta este direct influențat de tehnică, și anume creșterea inteligenței sociale datorită atragerii inteligenței indivizilor care compun societatea, prin confruntarea lor cu inteligența artificială a uneltelor cu care lucrează, cu terminalele teletinformatic, precum și datorită timpului liber ca urmare a unui orar tot mai redus de muncă instituționalizată, timp liber care poate fi dedicat în mare parte studiului, gândirii și creației. Acesta este un argument care ne face să fim optimiști⁴⁵. Oricum, „*omul și societatea* au de ales între bine și rău, între civilizația socioumană și controlul total al omului⁴⁶.

Căci este vorba, într-adevăr, de alegere. Bazată pe cunoaștere științifică: „omenirea va trebui să fie conștientă că o societate total controlată nu mai poate fi o societate creativă și inovantă... În realitate, probabil nici în viitor, societatea nu va putea fi total controlată⁴⁷,

⁴² *Ibidem*, p. 69.

⁴³ Mihai Drăgănescu, *Muncă și economie. Eseuri teoretice*, București, Editura Politică, 1974, p. 61–64: sau separarea dintre rutină și inovație.

⁴⁴ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 70–71.

⁴⁵ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 73.

⁴⁶ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 350.

⁴⁷ Să menționăm totuși că, încă în T. Gordon and O. Helmer, *Report on a Long-Range Forecasting Study*, The Rand Corporation, 1964, p. 20 (vezi și <http://stat.haifa.ac.il/~gweiss/courses/OR-logistics/Rand.pdf>) s-a estimat că intervenția hipnotizantă asupra unor zone întregi ar fi posibilă în 2035, în

dar pentru a fi scutită de mari perturbări ea va trebui să se îndrepte, ceea ce ar fi în firea lucrurilor, către o civilizație socioumană pe care o societate comunistă o poate realiza pentru prima oară în istoria omenirii⁴⁸. Mihai Drăgănescu a presupus că „o societate comunistă tehnocontrolată va putea fi evitată”⁴⁹, dar că sistemul comunist, principiul proprietății comune ca atare sunt în consonanță cu informația⁵⁰, deși pentru teoria care este anterioară rămân câteva probleme delicate: a prețurilor, a relațiilor economice internaționale, a echității economice⁵¹.

Intermezzo: despre modelul ontologic-epistemologic

Discuțiile de mai sus ale lui Mihai Drăgănescu au părut a fi, pentru cei care i-au receptat opera, puțin importante, colaterale față de sistemul cognitiv din *Profunzimea lumii materiale* (1979), *Ortofizica* (1985), republicate în *Inelul lumii materiale* (1989). După părerea mea, există o legătură clară între dezvoltările ontologice și epistemologice ale lui Mihai Drăgănescu și reprezentările sale despre societate. Să menționăm, în aceeași cheie de filosofie socială, doar că, în cărțile de mai sus.

1) Se avansează un model integrat de cunoaștere a infinității și potențialității existenței⁵²; Evoluția are loc prin accidentul interrelațiilor și răspunsurilor, deci prin ciocnirea informațiilor reciproce ale componentelor materiale în relație, indiferent de

timp ce citirea automată a gândurilor – în 1945. De asemenea, în Herman Kahn and Anthony J. Wiener, *The Year 2000. A Framework of Speculation on the Next Thirty Years*, New York, London, Macmillan, 1967 s-a amintit posibilitatea de realizare (între altele „Tehnologii intrinsec periculoase”) a „controlului spiritului”.

⁴⁸ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 350.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 351.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 352. Dar și Mihai Drăgănescu, *Sistem și civilizație*, București, Editura Politică, 1976, p. 238–259.

⁵¹ Mihai Drăgănescu, *Muncă și economie. Eseuri teoretice*, București, Editura Politică, 1974, p. 58.

⁵² Ideea generării din profunzimea lucrurilor și, apoi, reîntoarcerea aici, este foarte veche: Platon a vorbit de transformare, dar și de călătoria sufletului în sfere și de imortalitatea sa.

nivelurile acestor componente; dar aceste ciocniri sunt experiențe superioare (organism – cibernetică – subiect în act – retroacțiune); în acest sens spunea Mircea Măciu: „lumea poate fi cercetată nu drept un ansamblu de obiecte de realitate, ci drept unul de subiecte de realitate”⁵³; aici este o înțelegere a obiectivului nu pur și simplu ca dat obiectiv, ci ca *dat în model de gândire*, de conexare a lucrurilor, la infinit, deci speculativ; deci nici intuiționism, nici structural-funcționalism⁵⁴, și unul și altul;

2) Modelul este o organizare a cunoașterii sub formă de inel (reflectând el însuși inelul lumii materiale – profunzimi-univers-profunzimi) și cuprinzând ortofizica (filosofie asupra profunzimilor lumii materiale și oferind o perspectivă structural-fenomenologică) și știința, ea însăși structural-fenomenologică; gândirea fenomenologică, informația fenomenologică, înseamnă relevarea unor sensuri cu o complexitate – și, în același timp, simplitate – maximă: o înțelegere în profunzime, o legare a lucrurilor, a evoluțiilor, o ajungere la mereu mai profunde sensuri existențiale; problema este de a și acționa la nivelul acestora; într-o tradiție îndelungată – marcată, însă, cum arăta Mihai Drăgănescu, de Marx – este vorba de ceea ce pot face oamenii pentru ca să existe o viață umană pentru toți, deci pentru ca toți să fie capabili să guste și să proceseze informațiile fenomenologice;

3) Provocarea pe care acest model o aruncă filosofilor este tocmai corespondența dintre modelul de cunoaștere și, pe de altă parte, *ontos-ul*: potențialitatea infinită a materiei, ortoexistența, este sesizabilă tocmai prin sesizarea sensurilor relevate de informație, din ce în ce mai profundă (ortosens); în întregul existenței, interferă *ab initio* materia și informația; (informația nu este, însă, spirit; doar în plan ontologic, și nu ontic, este spiritul întemeietor: ca spirit cunoscător, al celui care reflectă și cunoaște; fiind co-originar în

⁵³ Mircea Măciu, „Inelul lumii materiale (ILM) – modelul ontologic al secolului XXI”, în Dan Tufiș, Gheorghe Tecuci, Adrian Rusu, Ionuț Isac (coordonatori), *Mihai Drăgănescu – In medias res*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 189.

⁵⁴ Ambele constând în gândire logică, din aproape în aproape dar până la un punct, adică doar în cadrul structural luat în seamă.

materia profundă, informația este însă transfigurată ca element al lumii tocmai fiind element de cunoaștere; amintindu-l pe Piaget, ne apare clar: la început, elementul ontic devenit ontologic, apoi „rămânerea” la acest nivel – înțelegerea ontologicului, apoi legăturile dintre acest element și altele, ca și dintre acest înțeles și altele; înțelesul și legăturile evidențiază unitatea dintre esență și existență (deci tot la nivelul cunoașterii); de aceea a vorbit Platon de „reamintire”; din acest punct de vedere, informația și materia sunt originare, și *ab initio* ambele, ambele sunt la nivelul profunzimii deja; informația fenomenologică originară înseamnă că dacă materia intră în relații cu ea însăși – și intră – își transmite (de fapt e vorba de părți care își transmit) informații; acestea se „ciocnesc”, preiau elemente și caracteristici, se creează altele noi, cu caracter mai complex; Informația este temeiul (cognitiv) al universului material-spiritual. În acest sens, informația realizează unitatea lumii materiale, a forțelor fizice, susținând și tendința spre o știință unitară, sesizată de Vico și de Engels (vezi numărul minim de principii dialectice care „rămân din filosofie”);

4) Metafora inelului acoperă separarea și întrepătrunderea, de fapt unitatea separării și întrepătrunderii ortosensurilor și sensurilor, atât la nivel ontologic cât și ontic (este o actualizare, pe baza teoriei informației, a vechii relații filosofice între esență și existență); Știința descoperă mereu mai profund straturi și aspecte ale lumii materiale (și spirituale); adică, împreună cu filosofia, sau mai ales filosofia, descoperă și senzori – principii – unitare și explicative; Inelul lumii materiale implică necesitatea unei fuziuni a științelor (și filosofiei): iar pentru cunoașterea societății, trebuie o fuziune, o integrare a informațiilor separate. (Informația fenomenologică – e a informațiilor legate de senzori – și e articulată cu informația structurală. Din nou Piaget: copilul care simte, preia informații structurale, face legături, creează/descoperă senzori, informații fenomenologice; sau Merleau-Ponty);

5) În noua sa epistemologie integrativă, Mihai Drăgănescu a luminat relația *subiect – obiect*: sensurile obiective există numai pentru subiect (inter-reacții există și fără subiect, răspunsurile materiei și energiei înseamnă informații la aceste niveluri, dar nu

sunt sensuri); subiectul este, astfel, în afara obiectului material – îl „judecă”, îi captează și traduce, deci creează sensurile – dar și înăuntrul, se privește...; în această epistemologie, există un continuum între observație, experiment, elaborarea de principii/judecare filosofică (experiment filosofic) și relevarea sensurilor; dar savanții serioși au spus mereu în timpurile contemporane: „nivelul la care am ajuns acum cu cunoașterea”;

6) Sensul mental este cel ce face legătura între materia vie, nivelurile inferioare ale materiei și nivelurile superioare de existență; în această accepție a spus Schopenhauer că lumea este reprezentare; anticii, pentru că au gândit totul, au pus și problema originii, *à propos* de legătura dintre și originea în profunzimile lumii materiale; deși Heidegger a insistat asupra rupturii dintre accentul pe obiectiv, pe *ontos*, la presocratici, și accentul de mai târziu pe medierea omului pentru înțelegerea existenței: la Platon, mitul originar este esențial, întemeietor de ordine, de *Weltanschauung*; fiind depozitarul sensurilor, subiectul – din nou subiectul – este „un dispozitiv care conține un procesor informațional ce acționează cu mediul, interpretându-l și, eventual, acționând asupra lui”⁵⁵; subiectului om – căci de abia târziu apare inteligența artificială – i se afirmă complexitatea ca urmare atât a primatului fenomenologicului asupra structuralului⁵⁶ cât și a asumării filosofiei lui Marx (să ne amintim modul cum explică acesta economia, marfa, societatea, individul – ca „ansamblu al relațiilor sociale”); ca urmare, „toate filosofiele au o rațiune, în lumina modelului ILM”⁵⁷ (inelul lumii materiale): Mihai Drăgănescu a insistat, astfel, nu atât pe transmiterea – într-un model al ștafetei (Ana Bazac) – înțelepciunii filosofice, cât pe complementaritatea, în evoluție spiralată, a filosofilor centrate în diferite feluri pe subiect sau obiect;

⁵⁵ Mihai Drăgănescu, *Inelul lumii materiale*, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1989, p. 427.

⁵⁶ Vezi Constantin Noica, „Referat asupra volumului *Ortofizica*” (1986) în Ionuț Isac, „Receptarea *Ortofizicii* în filosofia românească”, în Dan Tuفیș, Gheorghe Tecuci, Adrian Rusu, Ionuț Isac (coordonatori), *Mihai Drăgănescu – In medias res*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 202.

⁵⁷ Mihai Drăgănescu, *Inelul lumii materiale*, p. 26.

7) Așadar, logica informației, chiar dacă poate fi relevată în sine, nu poate face abstracție de om: de fapt, informația are semnificație doar pentru sistemele dotate cu capacitatea de a primi, procesa și emite informații, adică și pentru om și pentru automate și inteligență artificială, deocamdată modelul acesteia din urmă fiind omul; ca urmare, posibilitatea infinită, astfel „progresul” creației și emanației informațiilor cere și duce la creșterea abilității fenomenologice a oamenilor, deci la evoluția lor; „cum ar putea existența să se nege pe sine când unitatea ei este asigurată de ortosensul «a exista în sine», de care devenit conștient omul nu poate decât să se solidarizeze cu ceilalți oameni, valorizându-i pe ei, valorizându-se pe sine”⁵⁸? În fața lumii este *subiectul* cunoscător, din lume și întru lume, aceasta însăși fiind de imaginat și de creat; iar dacă ne circumscriem la lumea socială, putem înțelege o dată mai mult importanța conceptului de ortosens (referitor nu numai la profunzimile lumii materiale): alienarea înseamnă tocmai îndepărtarea oamenilor de procesele de reflecție și creație a ortosensurilor, de abilități pentru aceste procese, de condiții pentru abilități și pentru procese; De ce arată lucrurile în societate așa cum arată? Informația ca atare nu explică, este nevoie de sensuri, și anume de sensuri integrative și integrate, de o perspectivă holistă și mereu mai în adâncimea lucrurilor.

De la societatea informațională la societatea conștiinței

După 1990, Mihai Drăgănescu s-a ocupat, mai degrabă de continuarea, în epistemologie, a teoriei sale ontologice și a filosofiei științei⁵⁹. La domeniul reflecțiilor filosofice asupra societății autorul

⁵⁸ Mihai Drăgănescu, *Spiritualitate, informație, materie. Eseuri*, București, Editura Academiei RSR, 1988, p. 41.

⁵⁹ Vezi Mihai Drăgănescu, *L'universalité ontologique de l'information*, București, Editura Academiei, 1996; Mihai Drăgănescu, „Principes d'une science structurale-phénoménologique”, *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morale set Politiques*, Académie Royale de Belgique, 6e série, Tome IV, 7-12, 1993, p. 255-31. Dar și organizarea sesiunilor Modelarea structural-fenomenologică la Forumul pentru Societatea Informațională (2001) al Academiei române; ca și Menas Kafatos, Mihai Drăgănescu, *Principles of Integrative Science*, București, Editura Tehnică, 2003; Mihai

a re-ajuns după și în urma cercetărilor legate de minte și conștiință⁶⁰, ca și de informație⁶¹. Dar aici nu și-au mai găsit locul, deocamdată, discuții despre muncă și organizarea socială. După cum, ne-fiind obiectivul autorului, nu s-a conturat ceea ce se numește o ontologie socială (realizată prin corelațiile sociale): de fapt, ontologia socială a fost și înainte „mai puțin conturată”⁶². Dar asta înseamnă, în fond, provocarea cercetătorilor spre a merge mai departe, folosind elementele date de Mihai Drăgănescu.

După cercetarea, menționată în capitoul al doilea al lucrării de față, și focalizată pe semnificațiile și consecințele informației și informaticii pentru inteligența socială, individ, organizarea socială, problemele sociale, după 1990 se relevă măsura în care modelul structural-fenomenologic, ce reflectă procesul de cunoaștere integrativă, specifică filosofiei, permite previziunea unei societăți superioare din punct de vedere tehnologic și cognitiv. Ce fel de anticipare este posibilă pe baza cunoașterii profunde? Întrebarea este mereu prezentă în scrierile lui Mihai Drăgănescu, tocmai pe baza conceperii științei ca nu numai structurală, ci și fenomenologică (ce explică sensurile și tendințele, și prescrie).

Abordarea societății este una, sau trebuie să fie, de tip arhitectural, să surprindă întregul, osatura conexiunilor, ca și legăturile dintre structuri și structuri, adică dintre structuri și sensuri ale lor relevate de către oameni în praxis. Și la nivelul societății, ca și la cel al omului, există „straturi arhitecturale suprapuse”⁶³.

Drăgănescu, Sisir Roy, Menas Kafatos, *Effective Theories and the Phenomenological Information*, 2004, <http://www.racai.ro/~dragam/EffectiveTheoriesPhenomenologicalInformation.pdf>; Bibliografia integrală după 1990 – la <http://www.racai.ro/~dragam/>

⁶⁰ Bibliografia – la aceeași adresă: <http://www.racai.ro/~dragam/EffectiveTheoriesPhenomenologicalInformation.pdf>

⁶¹ Mihai Drăgănescu, *Electronica funcțională*, București, Editura Tehnică, 1991; bibliografia – la aceeași adresă.

⁶² Ionuț Isac, *Problematika ontologică în filosofia structural-fenomenologică*, Târgu Jiu, Editura Fundației „Constantin Brâncuși”, 1998, p. 204.

⁶³ Mihai Drăgănescu, *Electronica funcțională*, p. 316.

Tehnologia cunoașterii împlinește, arătase și înainte Mihai Drăgănescu, aspirațiile unei societăți mai umane. Dar cum? Înainte de toate, prin înaintarea spre o cunoaștere în profunzime a lucrurilor, spre o creare și valorificare a informației fenomenologice. Pe această bază, are loc trecerea de la (ideea de) societate informațională la cea a cunoașterii⁶⁴ și apoi la cea a conștiinței⁶⁵.

Trebuie spus că autorul, neocupându-se de mecanismele sociale ale determinismului științei și tehnicii asupra societății, ci de fundamentarea epistemologică a acestei societăți, a ajuns la unele concluzii pesimiste, diferite ce cele din studiile dezvoltate în volumul din 1987.

Dacă în 1987, Mihai Drăgănescu a considerat că fenomene care ar putea opri seria istorică a revoluției industriale legată de revoluția socială (socialistă) – „un război nuclear sau o gravă deteriorare a mediului înconjurător” – „vor putea fi preîntâmpinate prin eforturile întregii omeniri”⁶⁶, în lucrările din ultimii ani manifestă pesimism. Poate că avalanșa fenomenelor de barbarizare din lumea de astăzi, evidența decadenței unui sistem ce a fost crezut a reprezenta un „ortosens” față de stalinismul de dinainte de 1990, sunt de vină.

În 1987, Mihai Drăgănescu a vorbit de trecerea, permisă de progresul științific și tehnic, ca și de cel al politicianului în pas cu acest progres, la o „civilizație socioumană”⁶⁷, în care omul se va cunoaște mai bine, tensiunea sa filosofică va fi re-trezită, „căutând să dezlege pe cale științifică propriile sale necunoscute”⁶⁸.

În *Societatea conștiinței*, consideră că „societatea conștiinței... nu se poate realiza cu omul biologic actual și chiar cu omul biologic

⁶⁴ Mihai Drăgănescu, *De la societatea informațională la societatea cunoașterii*, București, Editura Tehnică, 2003.

⁶⁵ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, 2007 (reluând ideile din studiul din 2005 „Fundamentele naturale ale societății conștiinței”).

⁶⁶ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, București, Editura Politică, 1987, p. 60.

⁶⁷ Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, p. 74.

⁶⁸ *Ibidem*.

actualizat. Cu astfel de oameni se poate realiza numai *o societate a prefigurării societății conștiinței*⁶⁹. Așadar – fără a voi să speculăm asupra concepției politice a autorului – transformările sociale, care potențează și amplifică cunoașterea și procesul de ameliorare morală și intelectuală a omului, nu au nici un rol în realizarea societății conștiinței. Va fi mai umană o societate ordonată de inteligența artificială⁷⁰? Răspunsul este deschis, desigur: înainte de toate, va fi ea umană? În ce sens? În acest spațiu restrâns putem doar să sugerăm că ideea transformărilor sociale induse exclusiv de știință și tehnică are în subtext credința că o organizare socială, oricare ar fi ea – și cu atât mai mult cea de astăzi, este anistorică și eternă, iar oamenii nu au capacitatea să inoveze (adică să fie liberi) în materie de organizare socială, ci doar de tehnică.

Mihai Drăgănescu nu introduce în tabloul societății prefigurate a conștiinței articularele și forțele sociale, cauzele inerțiilor în relații sociale inimaginabil de rămase în urmă față de nivelul cunoașterii științifice și tehnice. El își pune întreaga speranță în inginerie socială neurală și neuroelectronică⁷¹, care se realizează astăzi mult mai repede în domeniul tehnologiei dominației umane, decât în cel al libertății și creației⁷². Nu este cazul să comentăm. Nu tristețea noastră în fața acestui tablou despre așteptările și aspirațiile legate de societatea conștiinței este importantă, ci tristețea autorului: este situația unui triumf al inginerului și al unui eșec al teoriei despre omul (AB, luat în general) care „nu a fost capabil să construiască o civilizație socio-umană adevărată, poate datorită programului său genetic, deși cultura și religiile au făcut ceva în acea privință”⁷³.

⁶⁹ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 228.

⁷⁰ Vezi Ray Kurzweil, *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*, Viking/Penguin Books, 2005.

⁷¹ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 233 și 236.

⁷² Vezi însă și distopiile celebre care au prefigurat controlul tehnologic al omului; între acestea și mai vechiul, și celebrul în Occident, Evgheni Zamiatin, *Noi* (1921), București, Leda, 2005.

⁷³ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 237–238. Unde este încrederea luminoasă de mai înainte. „Fără îndoială că o dată cu progresele științei și cu utilizarea tehnologiilor funcționale care preiau funcțiunile robotice (fizice și

Spre deosebire de lucrările de analiză socială discutate aici în primele două capitole, Mihai Drăgănescu dă dovadă în ultimii ani de mai puțină apetență pentru imaginație. Da, societatea conștiinței este o direcție previzibilă, probabilă, a evoluției societății cunoașterii, și ea abia în curs de realizare (pe Terra, desigur). Iar societatea conștiinței este aceea în care autorefecția, judecarea lucrurilor potrivit criteriilor date de valori raționale și care se referă la consecințele judecăților și actelor oamenilor asupra societății în ansamblu, și pe termen scurt și lung, este factorul esențial.

Dar la această societate se ajunge, înainte de toate, doar dacă sunt admise: „conștiința omului modificat prin mijloace biotehnologice” și „conștiința artificială obținută prin mijloace pur tehnologice”⁷⁴. Iar dacă aceste două conștiințe trebuie supravegheate pentru ca „urmărirea binelui”⁷⁵ să nu fie dezmințită, nu se vorbește despre concretul acestei valori (nu se vorbește despre valori, obiectivul fiind exterior înțelegerii modului cum are loc determinarea organizării sociale și a logicii sociale asupra logicii proprii a cunoașterii.

În al doilea rând, imaginea despre perspectivele societății conștiinței este marcată de o ciudată pecete de modă veche. Este aceea a lui *deus ex machina*, specifică în mod deosebit ideologiilor din perioadele de criză societală: astăzi, spune Mihai Drăgănescu, se speră ca „divinitatea să intervină în salvarea (omenirii) prin miracolele ei majore... (salvarea) depinde acum numai de intervenția miraculoasă a divinității, de la sine sau la apelul nostru...”⁷⁶ Faptul că „omul este condamnat să fie liber” (Sartre), deci că alege mereu și că tot ceea ce este în societate este urmarea acestei alegeri, ca și, depășind focalizarea pe „om”, problema intereselor sociale, și a puterii –

intelectuale) de rutină și nu numai de rutină, ci și pe cele inteligente necreatoare și neinovante ale omului, valoarea în sine a omului va ieși mai mult în relief”, Mihai Drăgănescu, *Spiritualitate, informație, materie. Eseuri*, p. 41.

⁷⁴ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 222.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 225: „urmărirea binelui” este treapta cea mai înaltă a părții active a vieții spirituale, iar acesta este definit ca „dreptate, moralitate, iubire, cunoaștere”.

⁷⁶ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 226.

istoric determinate, inclusiv și originar de către nivelul slab al tehnicii – sunt exterioare imaginii sociale despre societatea conștiinței. Doar se constată doar că „omenirea (AB, luată în general) nu a fost capabilă să asigure gestionarea planetei noastre...”⁷⁷ și se speră ca, alături de evoluția cunoașterii, deci alături de nașterea unor conștiințe tehnic lucrate, să intervină și divinitatea.

Evoluția civilizației umane este, firește, o problemă deschisă. Ea este, pe de altă parte, o problemă care se pune cu pasiune și acuitate, în funcție de orizonturi diferite de timp. Nu este, firește, prescris, ca logica progresului tehnologic și a celei de a doua revoluții industriale să constituie suportul material al unei mereu mai raționale, economicoase și ecologice, deci, în același timp, umaniste organizări sociale. Este, firește, posibilă o societate a „roboților joviali” (Fromm). Dar această posibilitate nu este legată doar de orizontul de dincolo de 2050 (orizont marcat de Kurzweil). Ea este deja vizibilă și astăzi, iar filosofia trebuie să răspundă – între prognoze și utopii, înainte de toate, „stării de urgență” de astăzi.

În loc de încheiere: încrederea în cultură

Dar nu trebuie să rămânem la aceste aspecte. Cercetătorul adevărat, și Mihai Drăgănescu ilustrează cu strălucire această caracterizare, își consideră menirea de a răspunde la provocări multiple, iar răspunsurile sunt și ele astfel. Încrederea în știință este, totuși, valoarea cea mai importantă în conturarea culturii ce va transforma totul.

În *Noua cultură în secolul XXI*, București, Semne, 2004, introducând ideile lui C. P. Snow, John Brockman, James Robert Brown, Grigore T. Popa, Mihai Drăgănescu insistă asupra faptului că există încă inerție în abordarea rolului social al științei: încă intelectualii din umanioare – separați de cei din științe sunt cei care influențează pe cei care decid; de aceea, continuăm noi, impactul raționalismului și a concluziilor științei sunt mai slab introduse în *Weltanschauung*.

⁷⁷ *Ibidem*.

De fapt, prin intermediul autorilor citați, Mihai Drăgănescu consideră că imaginea culturală a oamenilor din timpurile de astăzi ar trebui să fie pecetluită de maniera științifică de a lega lucrurile, adică informațiile, iar această situație are loc când în comunicarea dintre cercetătorii din științe și marele public nu se interferă reprezentările literare. În acest sens, numai în măsura în care cercetătorii din științe însșiși fac vizibile sensurile vieții și re-definesc esența umană și legătura cu existența umană, oamenii ajung să înțeleagă mizele deciziilor politice, sociale, morale, așadar consecințele largi și pe termen lung ale alegerilor lor. Doar prin integrarea în educația și conștiința unor categorii din ce în ce mai largi a spiritului științific – ce nu este echivalent cu excesele pozitivistice și nici cu trimiterea științei în colțul unei *ancilla* a literaților și managerilor – se poate înfăptui o societate a conștiinței, adică un nou umanism.

Subliniind logica susținută de autorii citați, Mihai Drăgănescu trimite, discret, mesajul necesității democratizării nu doar a științei, ci și a societății în ansamblu său. În continuarea lui C. P. Snow care a demonstrat cu cifre că reprezentanții culturii științifice sunt mai degrabă de stânga, în timp ce susținătorii cadrului tradițional de concepere a locului intelectualului în societate sunt mai degrabă parte a clasei conducătoare (aceasta este expresia lui Brown), Brown l-a combătut pe Popper în dezbateră privind ce este important în politică: cine conduce, sau cum se conduce: (dacă cele două aspecte sunt interconectate, și nu adverse, cum susține linia liberală a lui Popper), este esențial ca să conducă poporul⁷⁸.

Mihai Drăgănescu este foarte actual: criza economică mondială pune, o dată mai mult, față în față soluția de tip liberal – a retragerii statului din domeniile sociale care nu aduc profit imediat (statele susțin cu sume uriașe mai degrabă fabricanții de automobile

⁷⁸ Ca de obicei, Mihai Drăgănescu citează în engleză, dar, deși de obicei nu traduce în limba română citatele, de această dată începe cu precizarea sa, în limba română: „La întrebarea cine trebuie să conducă, Brown răspunde fără ezitare: Poporul, desigur („*Who should rule? The people, of course*”). Oare analiza psihologică nu ne permite să afirmăm consensul înflăcărat al Profesorului?

și de armament, decât știința și educația) – și o alternativă social-democrată (și ea insuficientă, dar superioară celei liberale), aceea a implicării statului în economie și domenii sociale. „Statul român nu se poate retrage din cercetarea științifică”⁷⁹.

Concluzia lui Mihai Drăgănescu este aceea a trecerii, determinate de progresul ineluctabil al științei, spre „societatea cunoașterii” (și apoi mai departe): datorită centrării culturii în jurul științei, noua cultură este evident și umanistă și științifică, dar în jurul științei.

Bibliografie:

- [1] Ana Bazac, Aristotle and the labour force. Aristotle's tradition in the present-day industrial revolution ideology, în *Revue roumaine de philosophie*, 1–2, 2004.
- [2] Ana Bazac, „În jurul problemei cauzelor structurante: ontologia gramsciană a forțelor de producție și teoria rarității la Sartre”, în volumul *Gramsci și Sartre. Mari gânditori ai secolului XX*, București, Editura Institutului de științe politice și relații internaționale, 2007.
- [3] Mihai Drăgănescu, *Muncă și economie. Eseuri teoretice*, București, Editura Politică, 1974.
- [4] Mihai Drăgănescu, *Sistem și civilizație*, București, Editura Politică, 1976.
- [5] Mihai Drăgănescu, *A doua revoluție industrială*, București, Editura Tehnică, 1980.
- [6] Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, București, Editura Politică, 1987.
- [7] Mihai Drăgănescu, *Spiritualitate, informație, materie. Eseuri*, București, Editura Academiei RSR, 1988.
- [8] Mihai Drăgănescu, *Inelul lumii materiale*, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1989.
- [9] Mihai Drăgănescu, *Electronica funcțională*, București, Editura Tehnică, 1991.
- [10] Mihai Drăgănescu, „Principes d'une science structurale-phénoménologique”, *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales set Politiques*, Académie Royale de Belgique, 6e série, Tome IV, 7–12, 1993.
- [11] Mihai Drăgănescu, *L'universalité ontologique de l'information*, București, Editura Academiei, 1996.

⁷⁹ Mihai Drăgănescu, *Noua cultură în secolul XXI*, București, Semne, 2004, p. 23–24.

- [12] Mihai Drăgănescu, *De la societatea informațională la societatea cunoașterii*, București, Editura Tehnică, 2003.
- [13] Mihai Drăgănescu, Sisir Roy, Menas Kafatos, *Effective Theories and the Phenomenological Information*, 2004, <http://www.racai.ro/~dragam/EffectiveTheoriesPhenomenologicalInformation.pdf>
- [14] Mihai Drăgănescu, *Noua cultură în secolul XXI*, București, Semne, 2004.
- [15] Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, 2007.
- [16] Günter Friedrich și Adam Schaff (ed), *Microelectronica și societatea la bine și la rău* (raport către Clubul de la Roma) (1982), București, Editura Politică, 1984.
- [17] T. Gordon and O. Helmer, *Report on a Long-Range Forecasting Study*, The Rand Corporation, 1964.
- [18] Ionuț Isac, *Problematika ontologică în filosofia structural-fenomenologică*, Târgu Jiu, Editura Fundației „Constantin Brâncuși”, 1998.
- [19] Ionuț Isac, „Receptarea Ortofizicii în filosofia românească”, în Dan Tufiș, Gheorghe Tecuci, Adrian Rusu, Ionuț Isac (coordonatori), *Mihai Drăgănescu – In medias res*, București, Editura Academiei Române, 2004.
- [20] Menas Kafatos, Mihai Drăgănescu, *Principles of Integrative Science*, București, Editura Tehnică, 2003.
- [21] Herman Kahn and Anthony J. Wiener, *The Year 2000. A Framework of Speculation on the Next Thirty Years*, New York, London, Macmillan, 1967.
- Ray Kurzweil, *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*, Viking/Penguin Books, 2005.
- [22] Mircea Măciu, „Inelul lumii materiale (ILM) – modelul ontologic al secolului XXI”, în Dan Tufiș, Gheorghe Tecuci, Adrian Rusu, Ionuț Isac (coordonatori), *Mihai Drăgănescu – In medias res*, București, Editura Academiei Române, 2004.
- [23] Radovan Richta et al., *Civilizația la răscruce. Implicațiile sociale și umane ale revoluției științifice și tehnice* (1966), București, Editura Politică, 1970.
- [24] *Noile tehnologii de vârf și societatea*, București, Editura Politică, 1983.
- [25] Evgheni Zamiatin, *Noi* (1921), București, Leda, 2005.